

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Voetbal

1 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat volgens Bentham de rede in dienst staat van lichamelijke prikkels door het maken van een nutsberekening 1
- een uitleg dat volgens de stoïcijnen de rede de lichamelijke passies in bedwang moet houden 1
- een argumentatie of Mertesacker in de verhouding tot zijn lichaam een betere afweging van pijn en plezier moet maken (Bentham) of zijn lichamelijke stress beter in bedwang moet houden (stoïcijnen) 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Bentham is de mens in de eerste plaats een lichaam dat blootstaat aan prikkels die ofwel leiden tot plezier of tot pijn. Volgens Bentham is dit onvermijdelijk en kunnen we maar beter zo goed mogelijk handelen volgens het nutsprincipe, namelijk zo veel mogelijk plezier en zo min mogelijk pijn. Daarvoor moet je berekenen wat het lichaam het meeste plezier oplevert. De rede staat dus in dienst van het lichaam 1
- De stoïcijnen daarentegen menen dat we alleen geluk kunnen bereiken als we onze emoties zo veel mogelijk in bedwang houden. Door die emoties worden we heen en weer geslingerd tussen lijden en plezier. Als we echter met onze rede onaangedaan blijven door de slingerbeweging van ons lichaam, kunnen we waarlijk geluk bereiken 1
- Mertesacker lijdt iedere keer wanneer hij het veld opgaat. Hij is misselijk van de stress. Volgens Bentham zou hij een betere afweging moeten maken tussen wat hem werkelijk plezier oplevert en hoeveel leed daartegenover staat. Is zijn plezier van het topvoetballer zijn groter dan de stress die het hem oplevert? De stoïcijnen daarentegen zouden adviseren dat hij zich zo veel mogelijk losmaakt van zijn lichamelijke toestand. Door onaangedaan te blijven, bevrijdt hij zich van zijn lichamelijk lijden. Ik denk dat de positie van Bentham Mertesacker meer kan helpen, omdat ik niet geloof dat je het lichaam kunt onderdrukken. Je kunt wel nadenken over wat je voelt en daar een verstandige keuze in maken 1

of

Vraag	Antwoord	Scores
	<ul style="list-style-type: none"> Bentham gaat ervan uit dat we moeten berekenen wat ons het meeste geluk oplevert. In het geval van Mertesacker moet hij dus berekenen of het salaris, de status enzovoort opwegen tegen het leed van de stress. De stoïcijnen zouden juist zeggen dat Mertesacker zijn lichamelijke gevoelens zo veel mogelijk onder controle moet houden om vrij te worden. Ik denk dat het advies van de stoïcijnen beter is. Mertesacker wordt heen en weer geslingerd tussen de pijn van de stress en het plezier van een gewonnen wedstrijd. Daar kun je geen berekening van maken, zoals Bentham denkt. Dan heb je er meer aan om je lichamelijke gevoelens te negeren en zo geen stress meer te ervaren 	1
2	<p>maximumscore 2</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> een uitleg dat de mens door zijn gebrekkige instinct ertoe wordt aangezet zelf na te denken/zijn omgeving om te vormen, en vrijer is ten aanzien van zijn lichaam/instinct een uitleg dat menselijke behoeftes invulling krijgen door culturele gebruiken doordat de behoeftes niet volledig natuurlijk bepaald zijn <p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> Volgens sommige filosofen hebben mensen anders dan dieren een gebrekkig natuurlijk instinct en daarmee ook een andere verhouding tot hun lichaam. Mensen worden niet onmiddellijk bepaald door hun instinct, waardoor ze moeten nadenken over hoe ze hun leven inrichten. Dat betekent echter ook dat zij tot op zekere hoogte vrij zijn van hun lichamelijke instincten en andere keuzes kunnen maken Zo moeten we bijvoorbeeld ook onze omgeving vormen en zelf nadenken als het gaat om het invullen van onze behoeftes. Ook bij 'natuurlijke' behoeftes als voedsel, onderdak of seks handelen we niet instinctief, maar geven we zelf invulling aan die behoeftes door ons voedsel te bereiden of huizen te bouwen. De manier waarop we dat doen wordt mede gevormd door de cultuur waarin we leven. Eten en drinken zijn gecultiveerde activiteiten die een heel andere invulling kunnen krijgen binnen verschillende culturen. Zo ontbijten Japanners met hartige gerechten en Amerikanen met zoete donuts 	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>
3	<p>maximumscore 1</p> <p>Een goed antwoord bevat een uitleg met een voorbeeld dat voortreffelijkheid niet iemands emotie op zich is, of een vermogen, maar de houding die iemand heeft ten opzichte van zijn emotie.</p>	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

Een emotie is bijvoorbeeld woede. Volgens Aristoteles zijn emoties niet bewust gekozen maar overkomen ze je. Met een vermogen bedoelt Aristoteles de mate waarin je die emotie ook kunt voelen, dus bijvoorbeeld hoe boos je kunt worden. Maar volgens Aristoteles beoordelen we iemand niet op zijn emoties of op het feit dat hij het vermogen heeft een emotie te voelen, maar op de manier waarop hij zich tot zijn emoties verhoudt. We zeggen dat iemand de deugd heeft als hij zich op een voortreffelijke manier tot zijn emoties verhoudt.

4 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat de volkomen deugd als de vereniging van ethische deugden en praktische wijsheid voor weinigen bereikbaar is.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Aristoteles staan de deugden niet los van elkaar, maar hebben ze elkaar nodig. Om het juiste te doen in elke situatie moet je én over de juiste houding beschikken én over het juiste inzicht. De volkomen deugd is dus een vereniging van ethische deugden en praktische wijsheid. Aristoteles noemt dit 'rechtvaardigheid'. Dit is maar voor weinigen weggelegd. Wie niet over de volkomen deugd beschikt, kan beter onder het gezag vallen van hen die hier wel over beschikken. Daarom kan Aristoteles' deugdethiek elitair genoemd worden.

5 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument dat Mertesacker niet het juiste midden tussen te veel en te weinig heeft gekozen in de omgang met zijn blessure.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Aristoteles is de deugd een karakterhouding waarmee iemand het juiste midden kiest tussen te veel en te weinig. Mertesacker kiest ervoor 'zijn lichaam te offeren' om mee te kunnen doen aan het WK in eigen land. Het vergt doorzettingsvermogen om offers te brengen om je doelen te bereiken. Maar in dit geval denk ik niet dat Mertesacker met zijn doorzettingsvermogen het juiste midden heeft gevonden. Wanneer zijn team namelijk wordt uitgeschakeld voelt hij alleen maar opluchting: "Eindelijk is het voorbij." Ik denk dat dit al aangeeft dat hij te ver is gegaan. Hij is doorgesloten in zijn verlangen om zijn doel te bereiken, hij heeft te veel doorgezet en daarbij te veel van zijn lichaam geveerd.

Vraag	Antwoord	Scores
6	maximumscore 2	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg dat in de neoklassieke opvatting van de vrije markt de hebzucht en het egoïsme van Europese topclubs aanjagers zijn van economische ontwikkeling 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg dat in de neoklassieke opvatting van de vrije markt hebzucht en egoïsme leiden tot een bepaalde sociale orde waarin sommige clubs profiteren en andere niet 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • De neoklassieke opvatting van de vrije markt gaat ervan uit dat mensen gedreven worden door eigenbelang en hebzucht. Maar, zoals Mandeville al zei: ‘private vices, public benefits’. In dit geval zijn het de ‘private vices’ van clubs als Manchester City die de beste willen zijn, die ervoor zorgen dat de voetbaleconomie wordt aangejaagd. In zijn hebzucht koopt Manchester City jonge talenten op, wat leidt tot beter voetbal en hogere inkomsten 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Zo’n strijd om eigenbelang leidt automatisch tot bepaalde winnaars en verliezers. Manchester City profiteert met zijn Afrikaanse kweekvijver enorm van ‘deze periode van solo-dominantie’ ten koste van andere clubs. Zo wordt Manchester City bijvoorbeeld succesvoller in de Champions League en heeft het hogere inkomsten dan andere clubs. Hebzucht en egoïsme leiden dus tot een sociale orde met een paar winnaars bovenaan en een hoop verliezers daaronder. Dat is nu eenmaal een onvermijdelijk gevolg van de strijd om wie de beste is 	1
7	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een argument voor de praktijk in tekst 3 vanuit het liberalisme, dat uitgaat van het autonome individu 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argument tegen de praktijk in tekst 3 vanuit het communitarisme, dat uitgaat van de mens als gemeenschapswezen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie welke positie meer bijdraagt aan het goede leven met het onderscheid tussen een dunne moraal van leven en laten leven en een dikke moraal op basis van een specifiek gemeenschapsidee 	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het liberalisme gaat ervan uit dat mensen autonome individuen zijn die de vrijheid moeten hebben om hun eigenbelang na te streven. De praktijk van tekst 3 is dus een prima voorbeeld van individuele vrijheid, waarbij jonge Afrikanen en hun ouders ervoor kiezen om via voetbal hun leven te verbeteren 1
- Het communitarisme gaat uit van de mens als gemeenschapswezen. Communitaristen zouden de praktijk in tekst 3 afwijzen omdat Europese clubs voor hun eigen belang misbruik maken van de achtergestelde positie van Afrikanen en ze lijken zich daarbij niet druk te maken over de vraag of een gemeenschap waarin heel jonge kinderen ‘grondstof’ zijn wel wenselijk is 1
- Liberalen gaan uit van vrijheid van het individu en een moraal van leven en laten leven. Volgens communitaristen heb je een dikkere moraal nodig die gebaseerd is op een idee van gemeenschap. Ik ben het eens met het liberalisme dat je mensen zo veel mogelijk vrijheid moet geven om zichzelf te kunnen ontplooiën en zo voor zichzelf het goede leven vorm te kunnen geven. De Afrikaanse jongens krijgen dankzij Manchester City een unieke kans om iets van hun leven te maken. Waarom zou je die vrijheid beperken? Wie zijn communitaristen om een of ander idee van gemeenschap op te leggen aan anderen? Zolang hier in vrijheid gehandeld wordt door beide partijen zie ik geen enkel probleem 1

of

- Om te kunnen bepalen wat rechtvaardig is, heb je volgens communitaristen een dikkere moraal nodig, die gebaseerd is op een idee van gemeenschap. De moraal van liberalen, die alleen uitgaat van zo veel mogelijk vrijheid, geeft daar onvoldoende invulling aan. Dat zie je ook duidelijk terug in de praktijk in tekst 3. Is het juist dat steenrijke clubs achtjarige kinderen aan zich binden? Willen we een samenleving zijn waarin jonge kinderen ‘grondstof’ zijn voor de machtsstrijd tussen Europese voetbalclubs? Volgens mij is het goede leven meer dan een vrije markt waarop mensen verhandelbare producten zijn. Een gedeelde gemeenschap is een voorwaarde voor mensen om het goede leven vorm te kunnen geven. Het lijkt me dat voor een goede gemeenschap kinderen juist zo veel mogelijk buiten de economie gehouden moeten worden om zich eerst via onderwijs te ontwikkelen tot volwaardige burgers 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

8 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat in de prestatimaatschappij de vrije markt een individualiserende ideologie is geworden: slagen of falen op de vrije markt wordt voorgesteld als het gevolg van het handelen van het individu 1
- een uitleg dat Mertesacker in tekst 4 kritiek levert op de prestatimaatschappij met de dimensie van zin: de eenzijdige nadruk op succes zorgt voor grote psychologische druk, zoals verlies van spelplezier en persoonlijkheid / met de dimensie van instituties: jonge voetballers moeten beschermd worden tegen opleidingen met een eenzijdige nadruk op presteren 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- In de prestatimaatschappij wordt iedereen beoordeeld op zijn of haar prestaties. Presteer je goed, dan ben je succesvol, verdien je veel en heb je een hoge status. Faal je, dan is dat je eigen verantwoordelijkheid en je eigen schuld. Het idee van de meritocratische prestatimaatschappij is dus gebaseerd op een ideologie van het individu dat geheel zelfstandig tot zijn prestaties komt, terwijl in werkelijkheid succes of falen afhankelijk is van allerlei factoren waar je geen invloed op hebt, zoals toeval of afkomst 1
- Doordat slagen en falen eenzijdig worden voorgesteld als individuele verdienste of schuld, komt er een grote psychologische druk op het individu te liggen. Er is dan ook veel kritiek dat de prestatimaatschappij leidt tot stress en burn-out. Mertesacker sluit hierop aan. Hij benadrukt het belang van spelplezier en het ontwikkelen van je eigen persoonlijkheid. Vanuit het idee dat het goede leven meer is dan presteren op het veld probeert hij de jonge voetballers te beschermen tegen de enorme druk waaronder ze moeten presteren. Een voetbalcarrière duurt uiteindelijk maar kort en dus is het belangrijk dat deze spelers meer manieren hebben om betekenis te halen uit wat ze doen dan de kortstondige status die ze hebben. Hij gaat dus uit van de dimensie zin in zijn kritiek op de eenzijdige nadruk op prestaties / Via de jeugdopleiding probeert Mertesacker de jonge voetballers zo goed mogelijk voor te bereiden op hun leven als prof, waarin alles draait om individueel succes en presteren. Door in de opleiding niet alleen de nadruk te leggen op presteren, maar in de eerste plaats op spelplezier gebruikt Mertesacker dus het instituut van de opleiding om de spelers mee te geven dat het leven meer is dan de prestaties op het veld 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 2 De strevende klasse

9 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg in welk opzicht Kierkegaards opvatting over het autonome individu wel aansluit bij de festivalcultuur uit de jaren zestig: verzet tegen de morele (algemeenheid van de) burgercultuur / radicale zelfverhouding van het individu (de enkeling) 1
- een uitleg in welk opzicht Kierkegaards opvatting over het autonome individu niet aansluit bij de festivalcultuur uit de jaren zestig: de radicale zelfverhouding gaat bij hem om de innerlijke verhouding van de enkeling tot God 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Net zoals de festivalcultuur in de jaren zestig een verzet was tegen de moraal van de burgercultuur, verzette Kierkegaard zich tegen de algemene ethische wetten van de burgerlijk-christelijke cultuur. De hoogste waarheid van de menselijke existentie ligt volgens Kierkegaard bij de enkeling. In beide gevallen is er dus sprake van verzet tegen de burgerlijke cultuur/moraal en staat het individu en de manier waarop dit individu zich tot zichzelf verhoudt centraal 1
- Maar anders dan volgens de idealen uit de jaren zestig, vat Kierkegaard de enkeling op vanuit de innerlijke verhouding tot God. De enkeling overstijgt volgens Kierkegaard het algemene van vaste morele plichten en wetten door zijn diepste innerlijke verhouding tot God. Deze religiositeit sluit niet bepaald aan bij de anti-autoritaire waarden van de festivalcultuur in de jaren zestig 1

10 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave, met het begrip ‘Anerkennung’, van Hegels kritiek op het atomaire vrijheidsbegrip: vrijheid is gelegen in een verdubbeling van het zelfbewustzijn en niet in individuele keuzevrijheid 1
- een argumentatie met tekst 5 of Hegels kritiek op het atomaire vrijheidsbegrip overtuigend is 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Hegel bedoelt met het begrip ‘Anerkennung’ een verdubbeling van ons zelfbewustzijn, waardoor je elkaar wederzijds erkent als persoon. ‘Het ik wordt wij en het wij wordt ik’. Volgens Hegel ben je pas vrij dankzij de ander die jou vrijlaat. Ware vrijheid is dus gelegen in de relatie tot anderen en houdt geen onafhankelijke, individuele keuzevrijheid in, zoals in de atomaire vrijheidsopvatting 1
- Volgens mij kan je ook zonder wederzijdse erkenning vrij zijn, bijvoorbeeld als je lekker staat te dansen, ook al ben je dan inderdaad misschien heel alleen te midden van anderen. Je had ook niet kunnen dansen, of alleen thuis kunnen dansen, en zelfs als je met een eenzaam rotgevoel tussen al die mensen staat te dansen – of zoals degene in tekst 5 somber opmerkt dat iedereen hetzelfde staat te dansen – ben je wat mij betreft nog steeds vrij. Vrijheid is niet afhankelijk van de ander, maar is juist een individuele uiting. Hegels begrip van ‘Anerkennung’ creëert wat mij betreft een allesoverheersende institutionele eenheidsworst 1

of

- Vrijheid gaat volgens mij niet alleen om individuele keuzes zoals in het atomaire vrijheidsbegrip. De observatie van de persoon in tekst 5 over het geïsoleerde dansen laat wat mij betreft goed zien dat je pas vrij kan zijn als een ander jou erkent en jij die ander, zoals Hegel beweert. In de dansende massa bestaat vermeende saamhorigheid, iedereen is daarin namelijk op een trieste manier alleen, vervreemd en afgesloten van de dansende anderen. In Hegels woorden is iedereen die daar staat ‘onvrij’, net zoals degene in tekst 5 die zich niet herkent in de collectieve werkelijkheid van het dansen 1

11 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg, met het begrip ‘gestel’, van de moderne verhouding tussen mens en wereld volgens Heidegger: in de moderne techniek verschijnt de wereld als iets beheersbaars aan de mens.

voorbeeld van een goed antwoord:

Met ‘gestel’ bedoelt Heidegger de verhouding tussen mens en wereld in de moderne techniek: de wereld verschijnt aan de mens als iets beheersbaars. Waar bij de oude techniek de timmerman met zijn hamer iets voortbracht, wordt er met de nieuwe techniek van bijvoorbeeld smartphones en apps iets opgeëist, iets in ‘stelling’ gebracht, iets beschikbaar gemaakt voor de mens.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

12 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argument met tekst 6 voor de opvatting dat de Headspace-app andere vormen van ‘ontbergen’ verdringt: betrokkenheid bij wat ik op dit moment doe is alleen te bereiken middels een app als bestelbaar bestand 1
- een argument met tekst 6 tegen deze opvatting: de app spreekt de mens juist aan als ‘Dasein’ dat openstaat voor het ‘ontbergen’ 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Heidegger schuilt in het wezen van de moderne techniek het gevaar dat het gestel andere manieren gaat verdringen waarop de wereld ‘ontborgen’ wordt. Dan denken we alleen nog maar in doelen en middelen, in onszelf als heersers die dat wat tegenover ons staat in stelling kunnen brengen voor een bepaald doel. In tekst 6 zie je dat terug: de app is het middel tot een bepaald doel, namelijk om volstrekt betrokken te raken bij wat ik op dit moment doe 1
- Aan de andere kant zou je ook kunnen zeggen dat nou juist die Headspace-app je als een ‘Dasein’ aanspreekt om binnen het gebeuren van meditatie betrokken te zijn op dat wat je doet (mediteren). Op die manier wordt het ‘ontbergen’ niet verdrongen maar ervaart de mens zichzelf als ‘Dasein’ dat openstaat voor en aangesproken kan worden door een bepaalde wijze van ‘ontbergen’ 1

13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Habermas’ onderscheid tussen instrumentele en communicatieve rationaliteit: beheersbare effectiviteit tegenover vrij debat over moreel praktische opvattingen 1
- een argumentatie of het aanbieden van mindfulness tijdens het werk een voorbeeld is van Habermas’ idee van de gekoloniseerde leefwereld: het ongevraagd binnendringen van de sfeer waarin in vrijheid ideeën worden gevormd / het communicatief handelen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Habermas heeft de modernisering geleid tot eenzijdig rationeel instrumenteel handelen. De vrijemarkteconomie is volgens hem een voorbeeld hiervan: deze is uitsluitend gericht op effectiviteit en beheersing. Communicatieve rationaliteit bestaat volgens Habermas in de publieke sfeer, waarin men in vrijheid ideeën kan vormen over het goede leven en tot gezamenlijke opvattingen komt 1

- Ik denk dat je in het geval van een bedrijf dat zijn werknemers meditatietijd aanbiedt, niet kunt spreken van wat Habermas bedoelt met het koloniseren van de leefwereld. We hebben hier – als Polak gelijk heeft – te maken met een bedrijf dat instrumenteel rationeel opereert. Maar werknemers onder werktijd laten mediteren wil nog niet zeggen dat ze volledig door het bedrijf gecontroleerd worden en dat ze geen kritiek meer zouden mogen hebben op de baas. Het mindfulness-uurtje sluit niet per definitie uit dat ze tijdens de koffie met elkaar van ideologische gedachten mogen wisselen. Sterker nog, als die onderzoeken gelijk hebben en mindfulness het onderlinge begrip tussen mensen bevordert, dan wordt niet alleen het bedrijf instrumenteel rationeel bediend, maar dan wordt ook de mogelijkheid voor het communicatief handelen gestimuleerd 1

of

- In het geval van een bedrijf dat zijn productiviteit wil verhogen door zijn werknemers meditatietijd te geven, kan je volgens mij zeggen dat de leefwereld is gekoloniseerd. Als je in de baas zijn tijd mag mediteren denk je als werknemer volgens mij al snel: O, wat heb ik een geweldige werkgever, die denkt aan mijn persoonlijke welzijn. Daardoor zullen werknemers minder geneigd zijn om de baas of de bedrijfscultuur of de maatschappij kritisch te bekijken, terwijl het bedrijf in feite alleen maar uit is op meer winst en effectiviteit. Het aanbieden van meditatietijd is dus een vorm van de werknemers ‘zoethouden’. Dat kan gevaarlijk zijn, omdat werknemers daarmee (onbewust) monddood gemaakt worden en het kritische gesprek over bijvoorbeeld de noodzaak tot het maken van meer winst in de kiem wordt gesmoord 1

14 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argument voor de opvatting dat de strevende klasse bijdraagt aan het samenwerken binnen de markt / ruiltransacties een menselijk gezicht geven (verdikking van marktrelaties) 1
- een argument tegen de opvatting dat de strevende klasse bijdraagt aan het samenwerken binnen de markt / ruiltransacties een menselijk gezicht geven (verdikking van marktrelaties) 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De strevende klasse koopt sociaal bewust geproduceerde kleding en draagt dus in zekere mate bij aan ‘verdikking van marktrelaties’. Ik neem tenminste aan dat met ‘sociaal bewust geproduceerd’ wordt bedoeld dat deze kleding onder menselijke en eerlijke omstandigheden is gemaakt en dat hier dus sprake is van het stimuleren van een ‘ruiltransactie met een menselijk gezicht’ 1
- Deze vorm van consumeren is misschien weggelegd voor deze nieuwe sociale elite, maar de strevende klasse lijkt zich niet in te spannen om de markt voor andere klassen ook een menselijk gezicht te geven. Ze verstevigen immers vooral hun eigen positie met hun onopvallende consumptie. Het verdikken van marktrelaties gaat niet alleen over bewust consumentengedrag, maar ook over daadwerkelijke samenwerkingsverbanden tussen kleine bedrijven, het lokaal produceren van producten en het benadrukken van misstanden aan de achterkant van de markt. Dat gaat met alleen onopvallend bewust consumeren nooit lukken 1

15 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argument voor de opvatting dat de strevende klasse bijdraagt aan een circulaire, immateriële economie die uitgaat van duurzaamheid (ecologische transitie) 1
- een argument tegen de opvatting dat de strevende klasse bijdraagt aan een circulaire, immateriële economie die uitgaat van duurzaamheid (ecologische transitie) 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het bewust eten van biologische kip of helemaal geen kip eten en de nadruk op immateriële zaken lijken op een levensstijl te duiden die loskomt van een al te consumptieve manier van leven, waarbij geen rekening wordt gehouden met de natuur en duurzame aspecten van consumeren 1
- Aan de andere kant is de strevende klasse nog wel een consumerende mens, weliswaar een bewust consumerende mens die goed wil doen, maar wellicht niet een mens die bereid is om ook bepaalde zaken te laten in zijn leven om echt tot een ecologische transitie te kunnen komen. Die authentieke reizen, waaraan veel geld wordt uitgegeven, zullen hoe dan ook vervuilen 1

Vraag	Antwoord	Scores
16	<p>maximumscore 1</p> <p>Een goed antwoord bevat een uitleg, met tekst 8, van Marx' kritiek op instituties: ideeën die instituties vertegenwoordigen, zijn niet neutraal, maar dienen een bepaald klassenbelang, zoals in tekst 8 de ideeën het belang van de strevende klasse dienen.</p> <p>voorbeeld van een goed antwoord: In tekst 8 bepaalt de strevende klasse de heersende ideeën over het goede leven en dit is voorbehouden aan een specifieke, hoogopgeleide, grootstedelijke klasse. Volgens Marx is het kenmerkend voor een kapitalistische samenleving dat de institutionele bovenbouw de sociaaleconomische machtsverhoudingen weerspiegelt. Ideeën zijn dus niet neutraal, maar dienen altijd een specifiek klassenbelang.</p>	
17	<p>maximumscore 2</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="308 913 1353 1064">• een uitleg dat harde instituties concreet zijn, met vaak een tastbare/aanwijsbare machtsdrager zoals Wall Street in tekst 8, terwijl zachte instituties opvattingen over het goede leven uitdrukken, zoals die van de strevende klasse in tekst 8 <li data-bbox="308 1070 1353 1182">• een argumentatie met het onderscheid tussen harde en zachte instituties of de opvatting uit tekst 8 dat de strevende klasse ongelijkheid bestendigt, terecht is <p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="308 1256 1353 1444">• Wall Street is in tekst 8 als tastbare of aanwijsbare machtsdrager een voorbeeld van een harde institutie. De opvatting van de strevende klasse wordt in tekst 8 beschreven als een voorbeeld van een zachte institutie, namelijk een bepaalde opvatting over hoe je een goed mens moet zijn en welke keuzes je daarbij behoort te maken <li data-bbox="308 1451 1353 1675">• Ik denk dat het gevaar van zachte instituties meevalt. De onzichtbare macht van financiële instituties draagt meer bij aan ongelijkheid dan de ideeën van een groep hoogopgeleide bewuste consumenten. Dat niet iedereen zich duur biologisch vlees kan permitteren ligt niet aan de zelfvoldaanheid van die strevende klasse, maar aan het belang van de vleesindustrie en dus aan de macht van harde instituties <p>of</p> <ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="308 1720 1353 2098">• Ik ben het eens met de opvatting dat de strevende klasse gevaarlijker is dan die paar superrijken. Er schuilt, zie tekst 8, in zachte instituties een veel groter gevaar dan in harde instituties en hun dragers, die steeds zichtbaarder worden en dus ook steeds meer publieke kritiek krijgen. Dat geldt niet voor die hoogopgeleide strevende klasse, die amper begrijpt dat een duur volkorenspeeltbrood voor gezinnen met minder inkomen niet te betalen is. Die vorm van uitsluiting en ongelijkheid is veel minder zichtbaar en daar kunnen deze zogenaamde beterweters over hoe het met de wereld moet, minder makkelijk op aangesproken worden, want ze doen toch het goede 	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 3 Kledingindustrie

18 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van Lockes opvatting van de natuurtoestand: een uitgangspositie van gelijkheid en vrijheid voordat de samenleving gevormd wordt 1
- een uitleg, met Lockes opvatting van de natuurwet, dat de situatie van de uitgebuite arbeiders niet is toegestaan: omdat iedereen gelijk is, mag niemand een ander schaden 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De natuurtoestand is de toestand voordat een staat gevormd wordt. In die toestand van volledige vrijheid, waarin iedereen zich van nature bevindt, is niemand over een ander de baas en is iedereen gelijk 1
- De natuurtoestand kent een natuurwet die voor allen verplichtend is. Omdat iedereen gelijk is, mag niemand een ander gebruiken en schaden in diens leven, vrijheid, gezondheid of bezit. In dit geval worden de arbeiders gebruikt omdat ze worden uitgebuit en worden ze door de slechte arbeidsomstandigheden in hun leven en gezondheid geschaad 1

19 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat arbeidsdeling volgens Smith uit menselijke neigingen ontstaat: marchanderen en samenwerken zijn zaken waar (alleen) mensen toe geneigd zijn en arbeidsdeling maakt ze veel effectiever 1
- een uitleg welke taak de overheid volgens Smith heeft om de nadelige effecten van de vrije markt uit tekst 9 te voorkomen: onderwijs aanbieden voor ontwikkeling van de persoon 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Smith hebben mensen de neiging om te marchanderen: te handelen en te ruilen. Die neiging hebben andere dieren niet. Daarmee is de neiging om goederen te produceren en daarin samen te werken om ze te kunnen verhandelen, iets wat typisch menselijk is. Handelen en ruilen als menselijke neigingen worden door arbeidsdeling nog veel effectiever. Daarmee ontstaat arbeidsdeling uit menselijke neigingen 1
- Volgens Smith levert een verregaande arbeidsdeling op dat mensen hun werk niet meer als waardevol ervaren. Er ontstaat afstomping in het leven. Je ziet in tekst 9 dat Shampa niet meer kan dansen omdat ze te hard moet werken, maar dat ze het juist hard nodig heeft omdat haar werk haar zo opeist. Daarom is het volgens Smith belangrijk dat mensen de ruimte hebben om zich door middel van opleiding te ontwikkelen in iets buiten het werk. Zo zou Shampa bijvoorbeeld tijd en ruimte kunnen krijgen om het dansen verder te ontwikkelen 1

Vraag	Antwoord	Scores
20	<p>maximumscore 1</p> <p>Een goed antwoord bevat een uitleg dat volgens Locke persoonlijk bezit ontstaat door toevoeging van arbeid aan de natuur.</p> <p>voorbeeld van een goed antwoord: Volgens Locke ontstaat persoonlijke bezit of eigendom op het moment dat je met arbeid iets toevoegt aan de natuur. Je bewerkt een stukje land bijvoorbeeld. De productie is dan niet zomaar van iedereen, maar echt van jou.</p>	
21	<p>maximumscore 2</p> <p>Een goed antwoord bevat een uitleg dat de vrije markt volgens Marx de uitbuiting van Shampa in de hand werkt, met:</p> <ul style="list-style-type: none"> • het privébezit van productiemiddelen; door privé-eigendom komen productiemiddelen steeds meer in dezelfde handen • het begrip ‘kapitaal’; doordat geld als kapitaal een doel op zich wordt, verwordt arbeid tot een kostenpost 	<p>1</p> <p>1</p>
	<p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Volgens Marx heeft het idee van de vrije markt, door winstmaximalisatie, tot gevolg dat mensen met productiemiddelen de dienst zullen uitmaken en arbeiders tot productiemiddelen worden gereduceerd. Door privébezit van productiemiddelen komen deze middelen namelijk terecht in handen van een kleine groep rijke mensen. Met dit bezit verkrijgt deze groep het vermogen om te produceren en zo meer eigendom te vergaren. Met dit verworven kapitaal kunnen deze rijken vervolgens weer arbeiders ‘inkopen’. Arbeiders als Shampa daarentegen bezitten niets anders dan hun eigen vermogen om te werken • Arbeid verwordt tot een kostenpost die het vergaren van meer kapitaal belemmert. Het gaat niet meer om de waarde van de persoon op zich, of de waarde van het product en het ambacht, maar alleen nog om de hoeveelheid kapitaal die met het produceren kan worden vergaard. Het kapitaal van de fabriekseigenaren is een doel op zich geworden en de arbeiders worden uitgebuit ten gunste van het kapitaal van de fabriekseigenaren 	<p>1</p> <p>1</p>
22	<p>maximumscore 1</p> <p>Een goed antwoord bevat een uitleg, met Marx’ idee van de ontwikkeling van de productieverhoudingen, dat de revolutie onvermijdelijk is: wanneer productiekrachten en productieverhoudingen met elkaar in tegenspraak raken, vindt er een noodzakelijke omwenteling in de productieverhoudingen plaats, met sociale omwenteling tot gevolg.</p>	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Marx hebben de productieverhoudingen in fabrieken een onvermijdelijke ontwikkeling tot gevolg. Mensen onderwerpen zich volgens Marx aan de heersende productieverhoudingen, totdat de materiële productiekrachten in tegenspraak raken met degenen die de productiemiddelen bezitten. Dit heeft niet alleen een verandering in productieverhoudingen tot gevolg, maar ook een sociale verandering: de arbeiders maken een einde aan de heerschappij van de bourgeoisie.

23 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat volgens Nussbaum het bnp geen goed criterium is voor ontwikkeling in een land: het bnp negeert belangrijke aspecten van het goede leven 1
- een uitleg met tekst 10 dat volgens Nussbaum gekeken moet worden naar capabilities, een vermogen dat of potentie die je kunt ontwikkelen om tot een goed leven te komen, zoals de onafhankelijkheid van Laizu, zodat ze haar eigen leven kan inrichten 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het bnp laat alleen zien hoeveel geld er is, niet belangrijke zaken zoals ontwikkeling, scholing en vrijheid. Het laat zelfs niet zien hoe het geld verdeeld is in een samenleving. Volgens Nussbaum is het dus geen goed criterium als je wilt weten hoe het gesteld is met de ontwikkeling in een samenleving 1
- Volgens Nussbaum moet je kijken naar de capabilities van de mensen in een land. Een capability is een bepaald menselijk vermogen dat je kunt ontwikkelen om tot een goed leven te komen. Ze noemt bijvoorbeeld de capabilities gezondheid of relaties met anderen kunnen hebben. In het voorbeeld van tekst 10 zie je dat Laizu onafhankelijk is geworden en daardoor haar eigen relatie heeft kunnen kiezen, waarin ze niet meer zo afhankelijk is van de ander. Daarmee heeft ze niet zozeer meer geld, maar vooral een belangrijk vermogen ontwikkeld 1

24 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met het voorbeeld van Vasanti hoe volgens Nussbaum het goede leven en de kwetsbaarheid daarvan met elkaar verbonden zijn: voor het goede leven zijn we afhankelijk van externe zaken waar je geen controle over hebt 1
- een argument welke van de twee strategieën het best is om te volgen in de situatie van Vasanti: immuniseren of erkennen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Nussbaum is het goede leven kwetsbaar, net als de bloei van een plant. Externe factoren hebben er invloed op en de bloei is daar afhankelijk van. De moeilijkere fasen in het leven zijn volgens Nussbaum wel nodig om tot bloei te kunnen komen. Vasanti heeft een kwetsbare situatie doorstaan, waarin ze zichzelf tegen druk en weerstand in, heeft moeten ontwikkelen. Vasanti's bloei, haar goede leven, komt juist tot stand door deze kwetsbaarheid 1
- De eerste strategie voor het omgaan met de kwetsbaarheid is immuniseren: het leven zo inrichten dat het niet verstoord wordt door externe factoren. De tweede strategie is erkennen: het omarmen van de kwetsbaarheid en laveren door de wisselende omstandigheden. Volgens mij is immuniseren geen goede strategie voor Vasanti, omdat ze zich dan moet afsluiten van andere vrouwen. Juist als ze de kwetsbaarheid omarmt, kan ze openstaan voor anderen. Door onderlinge relaties op te bouwen kunnen Vasanti en andere vrouwen laveren door omstandigheden waar ze geen invloed op hebben 1

of

- De eerste strategie voor het omgaan met de kwetsbaarheid is immuniseren: het leven zo inrichten dat het niet verstoord wordt door externe factoren. De tweede strategie is erkennen: het omarmen van de kwetsbaarheid en laveren door de wisselende omstandigheden. Volgens mij is immuniseren voor Vasanti een goede strategie. Zo kan ze zich weren tegen de lastige omstandigheden die ze meemaakt. Als je je kwetsbaarheid omarmt, accepteer je te veel en laat je onrecht bestaan. Vasanti zou zich boven de situatie moeten verheffen om niet meer geraakt te worden door de omstandigheden 1

25 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat Laizu arbeid verricht, omdat ze overleeft in een proces van produceren en consumeren, waarin geen bestendige wereld tot stand komt 1
- een uitleg dat Vasanti gericht is op handelen, omdat ze zich in vrijheid ontwikkelt en nieuwe initiatieven neemt samen met andere mensen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Arbeid is volgens Arendt gericht op overleven in uitwisseling met de natuur in een cyclisch proces van produceren en consumeren, waarin geen bestendige wereld tot stand komt. Het produceren van kleding voor de consumentenmaatschappij, zoals dat voor Laizu de dagelijkse realiteit is, is voor haar noodzakelijk, en in die zin arbeid 1
- Bij handelen gaat het om het nemen van initiatieven. Vasanti neemt, nadat ze zich uit haar beklemmende situatie heeft ontworsteld, politieke initiatieven. Dit handelen is onderdeel van vrijheid en geeft nieuwe mogelijkheden 1

Bronvermeldingen

- tekst 1, 2 Der Spiegel, Per Mertesacker 'Die Sache mit dem Brechreiz, es ist das erste Mal, dass ich darüber spreche', 9 maart 2018 / 360 Magazine, Misselijk van voetbal, 14 juni 2018
- tekst 3 NRC, Jonge voetballers raken verstrikt in de tentakels van Manchester City, 9 november 2018
- tekst 4 The Guardian, Per Mertesacker: 'It gives you the goose bumps ... on the pitch you see actual joy', 23 september 2018
- tekst 5 De Correspondent, Festivals hebben de zomer overgenomen. En ons hele leven, 2017
- tekst 6 De Correspondent, Wat er overblijft van mindfulness als je het tot een app reduceert, 2018
- tekst 7, 8 De Correspondent, Zo leeft, klaagt en denkt de elite van nu, 2017
- tekst 9,10 De Correspondent, Deze vier video's laten zien hoe onze kleren de levens van miljoenen mensen veranderen, 2018